

Підприємство об'єднання громадян
«ІНСТИТУТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»

Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України

01133, м. Київ, вул. Євгена Коновальця, 36-б, літера А2; тел.: (044) 377 77 60; e-mail: iksvroks@ukr.net

АНОТОВАНИЙ ЗВІТ

НАУКОВО-ПРОЕКТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ «МЕЖІ ТА РЕЖИМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗОН ОХОРОНИ ПАМ'ЯТКИ МІСТОБУДУВАННЯ «ВУЛИЦЯ ХРЕЩАТИК»

Етап II

Генеральний директор

А.І.Звіряка

Науковий керівник

Л.В. Томілович

Київ – 2019 р.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Розроблення науково-проектної документації «Межі та режими використання зон охорони пам'ятки містобудування «Вулиця Хрещатик».

Дана робота виконується на замовлення Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій.

Необхідність розроблення цієї науково-проектної документації зумовлена вимогами Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Мета дослідження – забезпечення збереження пам'яток та об'єктів культурної спадщини, традиційного характеру середовища шляхом розроблення проекту зон охорони пам'ятки містобудування – Вулиця Хрещатик та режимів їх використання.

Об'єктом дослідження є розпланувально-просторовий устрій території пам'ятки містобудування – Вулиця Хрещатик, оточуюче її міське середовище, прилеглі території та забудова, планувальна структура, ландшафт, пам'ятки та об'єкти культурної спадщини.

Предметом дослідження є особливості розташування пам'ятки в сучасному міському середовищі, визначення методів та заходів з охорони нерухомої культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища.

Результатом дослідження другого етапу є проведення історико-містобудівного аналізу щодо визначення історичного розвитку планування і забудови. Натурні обстеження території (Аналіз природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; Натурні дослідження середовища щодо визначення просторової побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядкування, дисгармонійних будівель та споруд. Аналіз об'єктів культурної

спадщини та існуючої забудови, розташованих на території пам'ятки. Аналіз видового розкриття пам'ятки. Визначення композиційної ролі пам'ятки). Складання пояснювальної записки.

Другий етап виконано на 100 %.

Робота складається з 5-ти етапів:

Етап № 1: Попередні роботи. Історико-бібліографічні та історико-архівні дослідження (Детальний аналіз історичних, іконографічних і картографічних матеріалів щодо розвитку планувальної структури та ролі пам'ятки у довкіллі). Натурні обстеження території (Аналіз природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; Натурні дослідження середовища щодо визначення просторової побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядкування, дисгармонійних будівель та споруд. Аналіз об'єктів культурної спадщини та існуючої забудови, розташованих на території пам'ятки. Аналіз видового розкриття пам'ятки. Визначення композиційної ролі пам'ятки.) – 20 %. Фотофіксація пам'яток – 100 %. Друк фото – 100 %.

Етап № 2: Історико-містобудівний аналіз щодо визначення історичного розвитку планування і забудови. Натурні обстеження території (Аналіз природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; Натурні дослідження середовища щодо визначення просторової побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядкування, дисгармонійних будівель та споруд. Аналіз об'єктів культурної спадщини та існуючої забудови, розташованих на території пам'ятки. Аналіз видового розкриття пам'ятки. Визначення композиційної ролі пам'ятки.) – 40 %. Складання пояснювальної записки – 50 %.

Етап № 3. Натурні обстеження території (Аналіз природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; Натурні дослідження середовища щодо визначення просторової

побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядження, дисгармонійних будівель та споруд. Аналіз об'єктів культурної спадщини та існуючої забудови, розташованих на території пам'ятки. Аналіз видового розкриття пам'ятки. Визначення композиційної ролі пам'ятки.) – 40 %. Складання пояснювальної записки – 20 %.

Етап № 4. Розробка проекту зон охорони (Визначення режимів використання пам'ятки. Визначення меж та режимів використання зон охорони пам'ятки) – 70 %. Складання пояснювальної записки – 15 %.

Етап № 5. Розробка проекту зон охорони (Визначення режимів використання пам'ятки. Визначення меж та режимів використання зон охорони пам'ятки) – 30 %. Складання пояснювальної записки – 15 %. Складання альбомів фотофіксації – 100 %.

Завершена робота буде складатись з текстових та графічних матеріалів:

Текстові матеріали: пояснювальна записка, яка буде складатися зі вступу, характеристики місцезрешування та оточення пам'ятки, короткої історичної довідки, визначення меж і режимів використання території та зон охорони пам'ятки, списку використаних джерел та літератури, списків нерухомих об'єктів культурної спадщини різних видів та категорій, що розташовані на території пам'ятки (дані розділи в свою чергу розробляються на підставі досліджень: попередніх робіт; історико-бібліографічних та історико-архівних досліджень (детального аналізу історичних, іконографічних і картографічних матеріалів щодо розвитку планувальної структури та ролі пам'ятки у довкіллі); історико-містобудівного аналізу щодо визначення історичного розвитку планування і забудови; натурного обстеження території (аналізу природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; натурних досліджень середовища щодо визначення просторової побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядження, дисгармонійних будівель та споруд; аналізу об'єктів культурної спадщини та існуючої

забудови, розташованих на території пам'ятки; аналізу видового розкриття пам'ятки; визначення композиційної ролі пам'ятки); розробки проекту зон охорони (визначення режимів використання пам'ятки; визначення меж та режимів використання зон охорони пам'ятки) та додатків до пояснювальної записки (фотофіксації пам'ятки та прилеглої території; іконографічних та картографічних матеріалів).

Графічні матеріали: основне креслення та аналітичні схеми.

Короткий зміст виконаної роботи за II етапом:

Етап № 2:

Історико-містобудівний аналіз щодо визначення історичного розвитку планування і забудови. Натурні обстеження території (Аналіз природної основи території щодо визначення особливостей рельєфу, гідрографії, видів рослинності; Натурні дослідження середовища щодо визначення просторової побудови, поверховості забудови, її стильових ознак, кольорового вирішення, впорядкування, дисгармонійних будівель та споруд. Аналіз об'єктів культурної спадщини та існуючої забудови, розташованих на території пам'ятки. Аналіз видового розкриття пам'ятки. Визначення композиційної ролі пам'ятки.) – 40 %. Складання пояснювальної записки – 50 %.

Мета етапу та перелік основних завдань.

Метою другого етапу було збирання, вивчення і систематизація документації та історико-архітектурних даних, необхідних для подальшого опрацювання науково-проектної документації щодо розробки проекту зон охорони та визначення її меж і режимів використання.

Основними завданнями другого етапу визначено:

1. Здійснення історико-містобудівного аналізу щодо визначення історичного розвитку планування і забудови території пам'ятки.
2. Натурне обстеження та дослідження території пам'ятки містобудування, її складових та прилеглої території.
3. Складання пояснювальної записки.

Основні науково-технічні результати.

В ході виконання завдань другого етапу було виконано такі роботи:

1. Здійснено історико-містобудівний аналіз щодо визначення історичного розвитку планування і забудови території пам'ятки – 100 %, що став основою для складання пояснювальної записки.
2. Здійснено натурні обстеження та дослідження території пам'ятки містобудування, її складових та прилеглої території – 40 %, що стали основою для складання пояснювальної записки..
3. Складено пояснювальну записку – 50 %.

1. Практична цінність результатів.

Опрацьовані матеріали та підготовлена документація етапу №2 є необхідною для подальшої розробки меж та режимів використання зон охорони пам'ятки містобудування «Вулиця Хрещатик», зокрема вони дозволяють обґрунтувати пропозиції стосовно уточнення існуючих меж території та сучасний стан згаданої пам'ятки. Другий етап виконано на 100 %.

ЗМІСТ

- 1. Коротка історична довідка**
- 2. Перелік пам'яток та об'єктів культурної спадщини, що входять до складу комплексу вулиці Хрещатик**
- 3. Список використаних джерел та літератури**

1. КОРОТКА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

У 2013 р. до Державного реєстру нерухомих пам'яток України було занесено пам'ятку містобудування місцевого значення «Вулиця Хрещатик» згідно з наказом Міністерства культури України від 14.08.2013 № 757.

Датування об'єкта – початок XVIII ст. – 50-60-і роки XX ст. Непарний бік пам'ятки розташований в Печерському районі м. Києва, парний бік – в Шевченківському районі м. Києва.

Вулиця Хрещатик прокладена в долині між Печерським і Старокиївським пагорбами, в місцях природних відступів рельєфу утворює три площі – Європейську, Майдан Незалежності, Бессарабську. Перетинається з вулицями Інститутською, Трьохсвятительською, Архітектора Городецького, Прорізною, Лютеранською, Б. Хмельницького, бульв. Т. Шевченка, Володимирським узвозом.

Забудова Хрещатика є видатним явищем в розвитку архітектури України. Їй притаманна ансамблевість, створена на основі використання класичних архітектурних мотивів і форм.

Межі території пам'ятки містобудування Вулиця Хрещатик визначені з урахуванням природних факторів планування (рельєф), історичних меж садиб та сучасних, юридично закріплених меж землекористування.

Межі території пам'ятки пролягають: у нижній ділянці вулиці початок меж від перетину вул. Пушкінської і бульвару Тараса Шевченка, далі – на схід вздовж пішохідної частини парної сторони бульвару Т. Шевченка, охоплює Бессарабську площу в місцях перетинів з вул. Великою Васильківською, Басейною, Крутим спуском до перетину з вул. Крутий узвіз. Права межа проходить від вул. Басейної між будівлями №№ 1, 5 по Бессарабській площі, далі – на північ між будівлями №№ 3, 5 «а» по Бессарабській площі, вздовж східного фасаду будівлі № 25 по вул. Хрещатик, вздовж провулку перетинаючи вул. Лютеранську по фронту вул. Заньковецької до перетину з вул. Городецького. Вздовж пішохідної частини

парної сторони вул. Городецького, перетинає вулицю між будівлями №№7, 9, проходить вздовж східних меж садиби № 4 по вул. Інститутській до перетину з вул. Інститутською. Вздовж пішохідної частини парної сторони вул. Інститутської до кута садиби № 4, перетинає вулицю, далі – по східних межах ділянки № 1, вздовж північних фасадів будівель №№ 2 «в», 2 «б» по Музейному провулку до перетину Європейської площі з вул. Петрівська алея.

Ліва межа проходить від бульвару Т. Шевченка вздовж пішохідної частини непарної сторони вул. Пушкінської, перетинає вулицю між будівлями №№ 2-4/7, 6, проходить вздовж тилкових фасадів зазначених будівель і між будівлями №№ 7, 9 виходить на вул. Прорізну. Далі вздовж пішохідної частини непарної сторони вул. Прорізної перетинає вулицю напроти будівлі № 11, проходить вздовж західного торця будівлі № 10 і тилкових меж ділянки вздовж північного фасаду будівлі № 8 до вул. Бориса Грінченка. Далі – вздовж пішохідної частини непарної сторони вулиці Б. Грінченка, перетинає вулицю між будівлями №№ 3 «а», 4 і між будівлями №№ 3, 5 до пров. Т. Шевченка. Перетинає провулок Т. Шевченка, проходить вздовж західних (тилових) фасадів будівель №№ 4, 3 до вул. Софіївської. Перетинає вулицю, проходить вздовж тилового фасаду будівлі № 2 до вул. Малої Житомирської. Перетинає вулицю і вздовж тилового (північно-західного) фасаду будівлі № 1/3 до вул. Михайлівської. Перетинає вул. Михайлівську, проходить вздовж північних фасадів будівель №№ 6, 6 «а», 6 «б», 6 «в», до перетину з вул. Костьольною між будівлями №№ 5, 7. Перетинає вул. Костьольну, проходить між будівлями №№ 4, 6, далі – на північ, вздовж тилового фасаду будівлі № 10 «б», між будівлями №№ 3,5 до вул. Трьохсвятительської. Далі – вздовж пішохідної частини непарної сторони вул. Трьохсвятительської до перетину з Європейською площею.

Орієнтовна площа – 60 га. Довжина вулиці Хрещатик складає 1,2 км, ширина – 72 м.

Територія, що розглядається, розташована на правому березі м. Києва, яка відноситься до Придніпровської височини. Поверхня правобережної

частини міста – підвищена платоподібна лесова рівнина, розчленована ярами та балками, долинами невеликих річок.

За погодно-кліматичними факторами та ґрунтово-гідрогеологічними умовами досліджувана територія відноситься до Північної кліматичної зони V-1 (за ДБН В.2.3-4-2000) з помірно-континентальним кліматом, що характеризується відносно м'якою зимою та спекотним літом.

Клімат м. Києва помірно континентальний, з порівняно м'якою зимою (середня температура січня -6°) і теплим літом (середня температура липня $+19^{\circ}$), із середньою кількістю опадів 600 мм на рік.

Вулиця полягає від Бессарабського ринку до Хрещатого парку. Трасування вулиці має рівнинний характер, до якої сходяться вулиці, що мають ухил з південного сходу та північного заходу.

До складу території об'єкта включено частину схилів Дніпра, на яких розташовується Хрещатий парк, схилів Печерська і власне вулицю Хрещатик яка прокладена в долині між Печерським і Старокиївським пагорбами, в місцях природних відступів рельєфу, починається від Хрещатого парку (Шевченківський район і закінчується Бессарабською площею (Печерський район). Перетинається з вулицями Інститутською, Трьохсвятительською, Архітектора Городецького, Прорізною, Лютеранською, Б. Хмельницького, бульв. Т. Шевченка, Володимирським узвозом. Трасування вулиці має рівнинний характер, до якої сходяться вулиці, що мають ухил з південного сходу та північного заходу. Профіль вулиці Хрещатик має асиметричний характер: проїзна частина (ширина – до 25 м), два тротуари (по 14 м кожний), які відокремлені від проїзної частини рядами дерев. З непарної сторони вулиці окрім тротуару розташований бульвар засаджений каштанами, який відокремлює житлову забудову від проїзної частини. В оформленні вулиці бере участь не тільки забудова самого Хрещатика, а й будівлі на схилах Хрещатицької долини і високих плато Старого Києва і Печерська.

Тротуари вулиці вимощені фігурною тротуарною бруківкою, дорожнє покриття – асфальт, в районі Бессарабської і Європейської площ – бруківка.

В межах даного містобудівного утворення наявні твори скульптури: скульптурна композиція на честь засновників Києва – Кия, Щека, Хорива і їх сестри Либіді, 2001 р; Монумент Незалежності; скульптурна композиція «Козак Мамай», 2001 р. (Майдан Незалежності). Пам'ятник В.В. Городецькому в Пасажі (Хрещатик № 15/4); пам'ятник літературному герою Паніковському, 1998 р. (Прорізна № 6); пам'ятник Лесю Курбасу, 2002 р. (Прорізна № 8); пам'ятник Махтумкулі Фрагі, 2001 р. (Прорізна № 5).

На території наявні елементи озеленення і благоустрою – бульвар з місцями для відпочинку по вул. Хрещатик, сквери на Майдані Незалежності та вул. Прорізній. Характер зелених насаджень - газони, клумби, дерева листвяних і хвойних порід.

В історії формування і забудови Хрещатика можна виділити три основні періоди.

Перший період починається з 1830-40-х рр. і закінчується 1870-ми рр. У 1837 р. за генеральним планом розбудови міста (архітектори Л. Шмігельський, В. Беретті, Л.Станзані) Хрещатик набуває своїх існуючих контурів і формується як головна магістраль міста. В період 1850-1860-х рр. забудова Хрещатика складалася переважно з 1-2 поверхових будинків, які були споруджені за типовими проектами або за проектами архітекторів А. Меленського, М. Самонова, Л. Станзані і не складали єдиного комплексу.

Остаточна забудова вулиці сформувалася до середини 1910-х рр. і це був **другий етап** її розвитку. Хрещатик став найбільш репрезентативною частиною міста, багатоповерхові споруди в стилі “еклектики” та “модерну”, виконані за проектами відомих архітекторів того часу Е. Брадтмана, Г. Шлейфера, В. Ніколаєва, Ф. Лідваля, Л. Бенуа, В. Городецького, П. Андреева, О. Шіле ставили його в рівень багатьох європейських міст, таких як Краків, Варшава, Дрезден. На той час на вулиці були розміщені головні губернські, адміністративні організації, 17 ювелірних магазинів, 13 кінематографів, 7 готелів, 7 найважливіших міських банків, міська дума, біржа, найкращі крамниці.

Дореволюційна забудова Хрещатика збереглася фрагментарно і тому має особливу цінність. Вона представлена комплексом колишніх банківських і конторських будинків 1910-х рр. на початку вулиці (№ 6-10) та прибуткових будинків і готелів кінця XIX ст.(№40/1 – 52), які є пам'ятками архітектури.

Третій етап формування вулиці – радянський. Під час війни 1941-1945 рр. майже вся забудова вулиці була зруйнована. Реконструкцію повоєнного Хрещатика було здійснено у 1940-50-ті рр. за проектом київських архітекторів О.В. Власова (керівник), А.В. Добровольського, В.Д. Єлізарова, Б.І. Приймака, О.І. Заварова, О.І. Маліновського. Згідно проекту, парний бік Хрещатика забудований суцільним фронтом адміністративних, торговельних, громадських споруд, непарний – переважно житловими будинками. Для поліпшення руху транспорту у 1961-1962 рр. споруджено перші підземні переходи.

У 1998 р. за проектом групи архітекторів Київпроекту здійснено реконструкцію інженерних мереж та благоустрій Хрещатика від Бесарабської до Європейської площі.

Вулиця Хрещатик пролягає в історичній місцевості Хрещатий яр між Старим Києвом і Печерськом, яка відома ще з часів Київської Русі. В районі сучасного Майдану Незалежності розташовувалися Лядські ворота, що були південно-східним в'їздом до "Міста Ярослава". Ворота знаходилися неподалік від Хрещатицького струмка з піщаними берегами. Місцевість Хрещатицької долини в давнину називалися "перевесище" – місце для князівських полювань і ловів. Але в XI ст. місцевість біля Лядських воріт була вже частково заселена, про що свідчать археологічні культурні шари періоду Київської Русі, що досліджені по всій площі і вздовж правого (парного) боку Хрещатика. У XVI – XVII ст. місцевість мала ще назву Євсейкова долина, у документах XVIII ст. з'являється також назва "Пески".

Пізніше від Лядських воріт сформувалися шляхи: до Печерська через Липки та Клов, до Подолу, та на місто Васильків. На плані 1780 р. показано, що дорога в межах Хрещатої долини довжиною трохи більше 1 км поглинала

8 транспортних потоків. Ця дорога об'єднувала між собою три важливі частини міста і пов'язувала їх з позаміським напрямком на Васильків, набираючи таким чином значення головної комунікаційної артерії міста. З 1797 р. при об'єднанні Печерської та Старокиївської фортець на місці Хрещатого яру почала формуватися вулиця. Ділянка вулиці, прилегла до Старого Києва, на плані 1800 р. має вже назву Хрещатик. Забудову Хрещатика переважно на правому боці розпочато наприкінці XVIII ст., хоча сама траса намічена пізніше – генеральними планами А. Меленського 1804 р. та В. Гесте 1815 р. У 1807 р. тут вже існувало 13 садиб. З початку XIX ст. почалася забудова лівої сторони дороги, яку складали здебільшого одноповерхові дерев'яні будинки.

В кінці Хрещатика, на Бессарабській площі, містилася застава – тут кінчалось місто і починалась поштова дорога до м. Василькова – Васильківський шлях. Вздовж шляху містились здебільшого одноповерхові дерев'яні будинки та «заїзди» обивателів. Місцевість, розташована вище Хрещатика, мала вигляд пустища. За Золотими воротами був міський вигін для випасу худоби. Під забудову обирались, в першу чергу, підвищенні ділянки рельєфу. Внаслідок цього, місто тривалий час мало розосереджену структуру, обумовлену особливостями ландшафту. Загалом, Київ являв собою напівавтономні містобудівні утворення, розташовані у мальовничому ландшафті.

В північно-східній частині Хрещатика містилася площа (сучасна назва – Європейська площа), яка починала забудовуватися наприкінці XVIII ст. Від Кінного ярмарку, який тут проводився з початку XIX ст., вона називалася Кінна. У 1804–1806 рр. за проектом архітектора А.І. Меленського на площі був збудований перший міський театр. З цього часу площа, а також вулиця, отримали назву Театральна. Після пожежі на Подолі 1811 р. частина погорільців переселилася на вільні території Театральної вулиці. З 1830-х рр. почала вживатися і назва Хрещатик як краще пов'язана з топографією міста. На плані 1837 р. вулиця зветься Хрещатицькою і проходить вже по пологому

дну тальвегу, хоча за цим планом вона не займає важливого місця у архітектурно-планувальній композиції міста, основою якої були вулиця Володимирська (Університетська) і бульвар Т. Шевченка (Бібіковський). Ще до середини ХІХ ст. Хрещатик залишався другорядною вулицею, переважно торговою. Офіційно її назву було затверджено у 1869 р.

Осмислення Хрещатика як загальноміської магістральної вісі, яка об'єднує три автономні частини Києва – Печерськ, Верхнє місто і Поділ, зафіксував генеральний план міста В. Беретті та Л. Шмігельського 1837 р. В основу було покладено класицистичні принципи: регулярне розпланування вуличної мережі, підпорядкування забудови планувальним осям, чітка ієрархія всіх складових елементів планувальної та об'ємно-просторової структури міста. Планом був визначений архітектурно-планувальний розвиток міста в південному та північно-західному напрямках. Фактично з цього часу почалася забудова Києва за Золотими воротами та активне містобудівне засвоєння околиць міста, розташованих на південно-західних та північно-західних схилах Старокиївського плато. Планом, також, передбачалось впорядковане заселення територій в долині р. Либеді. Якщо на території середньовічного Верхнього Києва в межах «міста Ярослава» структурні перетворення відбувались на освоєних ділянках, то за його межами будівництво почалось на практично вільній від забудови території. Відтоді, з середини ХІХ ст. вулиця почала формуватись як торгово-комерційний центр, місце розташування крупних банківських установ, кращих готелів та магазинів, а також як місце відпочинку киян. Посилена забудова Хрещатика як головної вулиці міста вимагала належного упорядкування фасадів будинків його лицьових фронтів.

Вулиця була віднесена за Еспланадними правилами 1872 р. до І розряду, тобто на ній дозволялося будувати по червоним лініям у дворах лише кам'яні будинки, криті залізом.

На початок ХХ ст. Хрещатик остаточно склався як єдиний архітектурний комплекс. Він являв собою характерне для доби історизму та модерну

містобудівне утворення зі щільними рядами периметральної забудови. Авторами споруд на Хрещатику були такі видатні вітчизняні зодчі передреволюційної доби як В. Городецький, В. Ніколаєв, Е. Брадтман, Г. Шлейфер, П. Андрєв, Ф. Лідваль, А. Краусс, П. Спарро та інші. Ця забудова ставила вулицю на рівень багатьох європейських міст.

Путівник по Києву 1917 р. К.В.Шероцького зазначає з приводу історії вулиці:

«Теперь мы вступаем в новый, Европейский Киев. Крещатик (по местному Хрещатик), названный так от скрещивания древних удолий, где князья расставляли свои перевесы или сети для ловли зверей («перевесище»), ничего общего с крещением Руси не имеет; до 18 века это место было совершенно пусто, а с этого времени здесь стали селиться монастырские люди, шинкари и пивовары, в 19 веке рядом с шинками возникли торговые заведения, а потом банки, конторы, гостиницы. Таким образом, прежняя винокуренная слобода, в которой монастыри конкурировали с сотником Гудимом, а потом и с целым винокуреными компаниями превратились в блестящую Европейскую улицу. Среди нее еще до 1888 г. протекал грязный ручей, направлявшийся к крещатицкому источнику и теперь еще во время летних ливней Крещатик производит впечатление реки. Собственно нынешний свой облик Крещатик начал приобретать после 1835г., когда стали расширять печерскую крепость, а жителей Печерска выселять в соседние места; до половины прошлого века на нем стояли мазаные хаты и покосившиеся грязные «заезды».

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вулиця була основною транспортною магістраллю Києва. На ній знаходились губернські та міські адміністративні установи, головний поштамт, телеграф, найкращі крамниці, кінотеатри, сім найважливіших київських банків тощо. *“Величезні будівлі, зайняті під магазини, влаштовані на киталт Петербурзьких – із дзеркальним суцільним склом, де для перехожих виставлено все, що є в магазині: різні вишукані дрібнички, модні речі, золото, срібло; кожен*

чоботар, найжалюгідніший лампівник має свій магазин і нема такого куточка будинку, який би не приносив хазяїну добрі гроші. Незважаючи на цей надмір магазинів і неймовірні ціни на їх оренду, нові з'являлись весь час.”

Після встановлення Радянської влади у 1920-х рр. будівництво і опорядження вулиці призупинилося. Але вже після 1934 р., коли до Києва з Харкова перевели столицю України, на Хрещатику почалася «доба перманентної реконструкції та ремонтів, хоча будувалося і дещо нове». Було реконструйовано «Гранд-готель» на Хрещатику, 22, зведено будинок Центрального універмагу (сучасний № 38), на Думській площі завершено Дім радіо (архітектор Н. Шехонін) і Будинок оборони (реконструйовано прибутковий будинок Агрєєва-Слов'янського), на місці колишнього будинку № 29 почалося нове будівництво за проектом Й. Каракіса тощо. У середині 1930-х років з вулиці зняли трамвайну лінію, замість якої пустили тролейбуси, розширили тротуари, заасфальтували і висадили дерева. Але різні за архітектурою споруди по Хрещатику створювали строкатий вигляд вулиці. Двоповерхові будинки сусідствували із багатоповерховими, пишно декоровані – з дуже стриманими фасадами.

Під час руйнувань 1941-1943 рр. періоду II Світової війни Хрещатик зазнав значних втрат – була знищена основна частина забудови кінця XIX – початку XX ст. Весь район від Пушкінської (на Старокиївському схилі) до Банківської на Печерську являв собою суцільну руїну. Всі будинки вулиці, окрім кварталу між вулицею Б.Хмельницького та бульваром Шевченка, а також початкового фронту забудови від вулиці Трьохсвятительської, були зруйновані. З дореволюційної забудови Хрещатика були знищені такі яскраві споруди як, зокрема, прибутковий будинок страхового товариства “Росія” на розі Прорізної (арх. В. Городецький), будинок з клубом Дворянського зібрання між сучасними вулицями Городецького та Інститутською (арх. В. Сичугов), Міська Дума (арх. О. Шилле), споруди банків на розі вулиці Городецького (Е. Братман і Г. Шлейфер), прибуткові будинки М. Штіфлера в

садибі сучасного Пасажу та будинок Слав'янського з великим концертним залом, що виходив на Європейську площу.

Від забудови 1930-х рр. збереглись лише будинок Центрального універмагу (№38\2), будинок Укоопспілки (№№7-10) та адміністративний будинок з рестораном і кафе (№5).

Вже 1944 р. був оголошений конкурс на створення проекту відбудови, в якому кращими були визнані рішення авторської групи у складі архітекторів О. Власова, А. Добровольського, О. Малиновського, В. Єлізарова, Б. Приймака, О. Заварова. Внаслідок відбудови та реконструкції 1940-1950-х рр. Хрещатик одержав новий образ, збагатившись оригінальними громадськими та житловими спорудами (№№ 13, 15, 17, 19, 21, 24, 30\2, 36), в яких були творчо переосмислені класичні архітектурні форми. Сама траса була розширена вдвічі (до 100 м) з влаштуванням бульварної частини на відрізок від вулиці Архітектора Городецького до Бессарабської площі. Згідно з проектом, парний бік Хрещатика забудований суцільним фронтом адміністративних, торговельних, громадських споруд, непарний – переважно житловими будинками. Для поліпшення руху транспорту у 1961-1962 рр. на вулиці було споруджено перші підземні переходи.

Майдан Незалежності є головною площею, що поєднує Хрещатик з «Верхнім містом» і Печерськом. До неї сходяться «віяльні» вулиці Софійська, Костьольна, Михайлівська, Мало-Житомирська, провулок Тараса Шевченка, виходять вулиці Інститутська і Архітектора Городецького. Майдан Незалежності сформувався у 1830-х рр. на місці Козиного болота, відомого з часів Київської Русі. В давньоруські часи ця місцевість називалась Перевісищем, пізніше – Пісками, Євсейською долиною. Вали, які оточували Верхнє місто, спускалися до території сучасного Хрещатика (Перевісища), де стояли літописні Лядські ворота (XI ст.), через які Верхнє місто сполучалося з Печерським монастирем. З 1830-х рр. до 1876 р. площа називалася Хрещатицькою, 1876 – 1919 рр. – Думською, 1919 - 1935 рр. – Радянською,

1935-1977 рр. – Калініна, 1977-1991 рр. - Жовтневої революції, з 1991 – Майдан Незалежності.

В 1833 р. за проектом Л. Станазі тут було влаштовано базар, який у 1866 р. перенесли на Бессарабську площу. У 1876 р. на просторі Хрещатицької площі було зведено споруду Київської міської Думи, яка дала площі нову назву Думська. В роки другої світової війни забудова площі та її безпосереднє оточення, за винятком східного флангу, було зруйновано. Повоєнний Хрещатик забудували у 1946-1955 рр. за проектом колективу архітекторів (А. Добровольський, В. Єлізаров, В. Ладний, О. Малиновський, Б. Приймак, В. Шарапов та ін.) під керівництвом головного архітектора міста О. Власова. На місці старої забудови майдану було створено новий масштабний комплекс житлово-адміністративних висотних будинків.

У 1976-1982 рр. площу було реконструйовано, її прикрасив каскад фонтанів. У 1977 р. на майдані встановили «Монумент Великої Жовтневої соціалістичної революції» (скульптори В. Бородай, В. Зноба, І. Зноба, архітектори О. Малиновський, М. Скибицький), який демонтували у 1992 р. Останні зміни в забудові Майдану Незалежності пов'язані з його реконструкцією у 2001-2002 рр. В основу архітектурного рішення було покладено пропозицію творчого колективу під керівництвом головного архітектора О. Комаровського і художнього керівника скульптора А. Куща. В центрі площі на тлі чотириповерхового скляного "кратера" встановили монумент на честь проголошення Незалежності України (скульптор А. Кущ, архітектори – С. Бабушкін, О. Комаровський, Р. Кухаренко, О. Стукалов), пам'ятник засновникам Києва (скульптор А. Кущ, архітектори – С. Бабушкін, О. Комаровський, Р. Кухаренко, О. Стукалов), пам'ятний знак "Козак Мамай" (скульптори В. Зноба, М. Зноба). Влаштували також підземний торговельний центр загальною площею понад 30 тис. кв. м. На протилежному боці замінили систему фонтанів, спорудили макет Печерської брами. Під час реконструкції Майдану незалежності археологічна експедиція під керівництвом М. Сагайдака та В. Зоценка дослідили і зафіксували фрагменти

давньокиївського оборонного валу, було знайдено штучний рів, конструкції Лядських воріт, побутові старожитності тощо.

Європейська площа, що розташована в північно-східній частині вулиці Хрещатик, відома з початку XIX ст. під назвою Кінної (тут тоді містився Кінний ярмарок). Перші житлові будинки на площі були збудовані наприкінці XVIII ст. Згодом площа мала неофіційну назву Театральної, оскільки тут у 1804 – 1806 рр. за проектом першого київського архітектора А.І. Меленського був збудований перший міський театр. Після знесення театру на його ділянці в 1851 р. за проектом архітектора О.В. Беретті було збудовано готель «Європейський» (знесений у 1977 р., на його місці в 1978 – 1982 рр. збудовано музей В. Леніна, нині – Український дім). Від назви готелю площа в 1851 – 1869 рр. називалася Європейською, а в 1869 – 1919 рр. – Царською, оскільки в 1860-х рр. тут було споруджено каплицю в пам'ять про порятунок російського імператора Олександра II від терористичного акту. У 1911 р. з північно-східного боку площі встановлено монументальний багатофігурний пам'ятник Олександрові II роботи італійського скульптора Е. Ксіменеса (зруйнований у 1917 р.). У центрі площі з 1843 р. стояв фонтан «Іван», споруджений коштом київського цивільного губернатора Івана Фундукля.

У 1830-х рр. з північного боку площі закладено парк «Володимирська гірка». До площі виходять також парки «Хрещатий» та Міський сад. Всі три парки є пам'ятками садово-паркового мистецтва національного (Володимирська гірка) та місцевого значення.

У 1892 р. на цій площі відбувся пуск першого в Російській імперії і другого в Європі електричного трамваю. Протягом 1919 – 1944 рр. площа називалася імені 3-го Інтернаціоналу, протягом 1944 – 1961 рр. – імені Й. Сталіна, протягом 1961 – 1996 рр. – площа Ленінського комсомолу.

Бессарабська площа виникла стихійно як торгівельна площа у першій чверті XIX ст. Була головним київським ринком, площею 3000 кв. сажнів. Поруч пролягав Васильківський тракт, звідки Великою Васильківською

вулицею дорога вела на Васильків, і саме тут знаходився шлагбаум Васильківської застави. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тут розташовувалася кінна пошта з ямськими трійками. У 1869-1872 рр. на площі розміщувалися тимчасові дерев'яні цирки Ж. Бретона, І. Соббота, В. Сура. Зі зведенням будинку Думи на Бессарабську площу було переведено базар з Думської площі (сучасний Майдані Незалежності). Поряд із назвою "Бессарабська площа" у XIX ст. короткий час існували назви "Університетська бульварна площа", бо через неї пролягав шлях з Печерська до Університету, і "Костянтинівська площа" – від фонтана "Костянтин" ("Моряк"), що певний час стояв у 10 сажнях від лінії Хрещатика. 1869 р. Бессарабську площу було перейменовано на площу Богдана Хмельницького, офіційну ж назву "Бессарабська" було повернуто за рішенням Виконкому Київської Міськради від 6 грудня 1944 р. В 30-40-х рр. XX ст. площу було включено в межі міста і дещо упорядковано.

На даний час більшість споруд Хрещатика є пам'ятками архітектури. Це банківські та конторські будинки періоду пізнього модерну на початку вулиці, які складають цілісний фрагмент забудови (№№ 6, 8, 10); житлові споруди в кварталі між вулицею Б. Хмельницького та бульваром Т. Шевченка (№№ 40\1 – 52) – характерний приклад рядової забудови з виразною пластикою фасадів. Пам'ятками архітектури є також ряд домінуючих у забудові громадських та житлових споруд радянського часу, архітектурно-художня цінність яких нині переосмислена і піднята на вищий щабель (№№ 11 – 27, 30, 36, 38\2).

У 1998 р. за проектом групи архітекторів Київпроекту (керівники – головний архітектор В.Г. Чекмарьов, ГАП – В.А. Дормідонтов) здійснено реконструкцію інженерних мереж Хрещатика від Бессарабської до Європейської площі. Під час реконструкції була проведена повна заміна підземних комунікацій і шляхового покриття, впорядкована тротуарна частина, замінені малі архітектурні форми (автор проекту – Воронов Д.П.).

Комплекс Хрещатика є цілісною містобудівною структурою, унікальною як з огляду загального планувального та об'ємно-просторового рішення, так і з огляду архітектури окремих споруд, благоустрою та малих архітектурних форм.

Сьогодні лише декілька споруд Хрещатика зберегли скульптурні зображення. Так, колишній Російський для зовнішньої торгівлі банк на Хрещатику 32, зведений у 1911 р. за проектом відомого петербурзького зодчого Ф. Лідваля, оздоблений цементною скульптурою, яка була виконана В. Кузнецовим. Фасад будинку трестів по вулиці Хрещатик 6 (1911-14-ті рр., архітектори Й. Зекцер і Д. Торон) увінчаний трьома фронтонами з барельєфними зображеннями, серед яких, у центральному фронтоні – парафраз відомого твору К. Менсьє “Індустрія”. Фасад колишнього Петербурзького банку по Хрещатику, 8 прикрашають скульптурні зображення, що символізують торгівлю, мореплавство.

Однією з найбільш цінних пам'яток архітектури та монументального мистецтва є будинок Пасажу, зведений у 1913-14-ті рр. за проектом П. Андрєєва і реконструйований у 1948-59-х рр. Фасади внутрішньої галереї пасажу акцентовані рельєфними вставки – маскаронами, гірляндами, фігурними композиціями. Цементні рельєфи, які прикрашають Пасаж, є прикладом досконалого синтезу скульптури з архітектурними формами. Водночас, окремі композиції мають і самостійну мистецьку цінність. Це, зокрема, сцени діонісійських процесій з купідонами та Діонісом в образі дитини на леві, парні групи – Венера і Марс та Нептун з німфою і дельфіном, окремі символічні вставки із зображеннями орла (символ Зевса), амурів, сов (символ богині мудрості Афіни), рогів достатку тощо. Вони виконані у поширеній в 1890-1910-х рр. імпресіоністичній манері і ефектно контрастують з великими стіновими площинами фасадів пасажу. В арці Пасажу розташоване мозаїчне панно (автор А.А Малиновський).

Відповідно до паспорту предметом охорони пам'ятки визначено:

- природний ландшафт, що є невід'ємною складовою об'єкта містобудування;

- загальна розпланувальна структура території об'єкта містобудування;

- об'ємно-просторова композиція з усіма її цінними складовими, що формують історико-культурну цінність в рамках даного містобудівного утворення, форма забудови;

- складові, розташовані на території пам'ятки, перелічені у цьому паспорті;

- історико-меморіальна цінність території, пов'язана з історичними подіями та розвитком духовного життя, культури і мистецтва України і м. Києва.

**2. Перелік пам'яток та об'єктів культурної спадщини,
що входять до складу комплексу вулиці Хрещатик:**

1. **Хрещатик вул., 6.** Конторський будинок (1913-1915 рр., 1927-1928 рр. - відновлення, архітектор Зекцер І.О., Торгов Д.Г.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 22.11.1982 р. № 1804, охоронний № 59;
2. **Хрещатик вул., 8.** Будинок Київського відділення Петербурзького дисконтного та позикового банку (1914-1916 рр., архітектор Бенуа Л.М., Андреев П.С.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 18.04.2017 № 324, охоронний №60-Кв;
3. **Хрещатик вул., 10.** Банк (1912-1913 р., архітектор Андреев П.С., скульптор Кузнецов В.В.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 22.11.1982 р. № 1804, охоронний № 61;
4. **Хрещатик вул., 12.** Будинок прибутковий (II пол. XIX ст.), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ по Управлінню охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 07.11.2001 р. № 153;
5. **Хрещатик вул. 13.** Будинок житловий (1948-1951 рр., архітектор Добровольський А.В., Власов О.В., Приймак Б.І., Малиновський О.І., Балабан Р.Г. (співавтори), пам'ятка архітектури місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 р. №49, охоронний №161;
6. **Хрещатик вул., 15/4.** Прибутковий і конторський будинок страхової компанії “Росія”, в якому жили С.І. Паторжинський, В.М. Риков, В.П. Некрасов, Б.Р. Гмиря, М.С. Гришко, А.Л. Міхньов, І.І. Нехода,

С. Юткевич – митці (1913-1914 рр., 1948-1950 рр. - відбудова, архітектор Андрєєв П.С.; Малиновський О., Созанський В., 1950 – 1970-і рр.), пам'ятка історії місцевого значення, пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 15.09.2010 № 706/0/16-10, охоронний № 62-Кв;

7. **Хрещатик вул. 17.** Будинок житловий (1948-1951 рр., архітектор Добровольський А.В., Власов О.В., Приймак Б.І., Малиновський О.І., Балабан Р.Г.(співавтори), пам'ятка архітектури місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 р. № 49, охоронний № 162;
8. **Хрещатик вул., 19.** Станція метро I черги “Хрещатик” (1960 р., архітектор Добровольський А.В., Єлізаров В., Масленков І.(наземний вестибуль), Кисличенко Ю., Коломієць М., Масленков І., Заремба Ф., Щукіна Н. (підземний вестибуль); Грудзинська О., художник), пам'ятка архітектури місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.19986 р. №49, охоронний № 169;
9. **Хрещатик вул., 20-22.** Будинок головпошти (1952 р., архітектор Приймак П., Єлізаров В., Ладний В.), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ по Управлінню охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 18.03.1999 р. №16;
10. **Хрещатик вул., 21.** Будинок житловий (1953-1954 рр., архітектор Власов О.В., Добровольський А.В., Сазанський В.А.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 15.04.2008 № 424/1/16-08, охоронний № 486-Кв;
11. **Хрещатик вул., 23.** Будинок житловий (1952-1953 рр., архітектор Малиновський О.М.; Власов О.В.), пам'ятка архітектури місцевого

значення – наказ Міністерства культури України від 18.04.2017 № 324, охоронний №163-Кв;

12. **Хрещатик вул., 24.** Адміністративний будинок (1950-і рр., архітектор Єлізаров В., Ладний В., Приймак Б.), щойно виявлений об'єкт архітектури - наказ по Управлінню охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 18.03.1999 р. №16;
13. **Хрещатик вул., 25.** Будинок житловий (1951-1954 рр., архітектор Добровольський О.В., Малиновський О.І., Петрушенко П.П.), пам'ятка архітектури місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 р. № 49, охоронний №164;
14. **Хрещатик вул., 26.** Будинок адміністративний держтелерадіокомпанії (1914 р., 1950-і рр. - відбудова, архітектор Єлізаров В., Ладний В., Приймак Б.), щойно виявлений об'єкт архітектури - наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 18.03.1999 р. №16;
15. **Хрещатик вул., 27.** Будинок житловий (1952-1953 рр., архітектор Малиновський О.І., Власов О.В.), пам'ятка архітектури місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 р. № 49, охоронний №165;
16. **Хрещатик вул., 27.** Будинок прибутковий (флігель житловий) (1899 р., архітектор В.Ніколаєв), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 30.12.2002 № 213;
17. **Хрещатик вул., 28/2.** Будинок адміністративний Міністерства с/г (1956-1958 рр., архітектор Сазанський В.А.), щойно виявлений об'єкт архітектури - наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 18.03.1999 р. №16;

18. **Хрещатик вул., 29 – рiг Бессарабської пл. 1.** Будинок житловий (1952-1954 рр., архiтектор Добровольський А.В., Ладний В.Є., Приймак Б.І.), пам'ятка архiтектури та мiстобудування мiсцевого значення – наказ Мiнiстерства культури i туризму України вiд 15.04.2008 № 424/1/16-08, охоронний №487-Кв;
19. **Хрещатик вул., 30/1 (сучасна адреса; нумерацiя будинку за рiшенням – Хрещатик вул., 30).** Мiнiстерство енергетики i електрифiкацiї (1953 р., архiтектор Власов О.В., Заваров О.І.), пам'ятка архiтектури мiсцевого значення – рiшення виконавчого комiтету Киiвської мiськради народних депутатiв вiд 21.01.1986 р. № 49, охоронний № 166;
20. **Хрещатик вул., 32.** Росiйський банк для зовнiшньої торгiвлi (1913 р., 1950 р., архiтектор Лiдваль Ф.І.; Кузнецов В. (скульптор), пам'ятка архiтектури та мiстобудування нацiонального значення – постанова Ради Мiнiстрiв УРСР вiд 06.09.1979 р. № 442, охоронний №898;
21. **Хрещатик вул., 34.** Будинок адмiнiстративний (1952-1956 рр., архiтектор Власов О.В., Заваров О.І., Шарапов В.М.), щойно виявлений об'єкт архiтектури – наказ Управлiння охорони пам'яток iсторiї, культури та iсторичного середовища вiд 18.03.1999 р. №16;
22. **Хрещатик вул., 36** (Хрещатик, 36 лiт А – нумерацiя за даними БТІ). Будинок Киiвської мiської Ради народних депутатiв (1952-1957 рр., архiтектор Власов О.В., Заваров О.І., Малиновський О.І.), пам'ятка архiтектури мiсцевого значення – рiшення виконавчого комiтету Киiвської мiськради народних депутатiв вiд 21.01.1986 р. № 49, охоронний № 167;
23. **Хрещатик вул., 38/2.** Центральний унiвермаг (12936-1939 рр.; 1955-1956 рр. – реконструкцiя, архiтектор Мецоян Л.Я., Фрiдман Д.Ф.; Гомоляка В.І. (реконструкцiя), пам'ятка архiтектури мiсцевого значення –

рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 р. № 49, охоронний № 168;

24. **Хрещатик вул., 40/1.** Готель “Кане” (1873-1874 рр., архітектор Ніколаєв В.М.), пам'ятка історії, архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 13.07.2009 № 521/0/16-09, охоронний № 350-Кв;
25. **Хрещатик вул., 42.** Прибутковий будинок (1894-1895 рр., архітектор Кривошеєв С.Н.), пам'ятка архітектури місцевого значення – розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.07.1998 р. № 1463, охоронний № 351;
26. **Хрещатик вул., 44.** Прибутковий будинок (1858 р., 1884 р., 1895 р., 1899-1900 рр. - реконструкція, надбудова, архітектор Шлейфер Г.П., Краусс А.К. (реконструкція), пам'ятка архітектури місцевого значення – розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.07.1998 р. № 1463, охоронний № 352;
27. **Хрещатик вул., 46.** Прибутковий будинок (1872-1974 рр., архітектор Шилле О.Я.), пам'ятка архітектури місцевого значення – розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.07.1998 р. № 1463, охоронний № 353;
28. **Хрещатик вул., 48.** Прибутковий будинок (кін. XIX ст.), пам'ятка архітектури місцевого значення – розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.07.1998 р. № 1463, охоронний № 354;
29. **Хрещатик вул., 50.** Будинок прибутковий Григоровича-Барського М.О. (1881 - 1882 рр., архітектор Хойнацький А.Р.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 18.04.2017 № 324, охоронний № 355-Кв;

30. **Хрещатик вул., 52.** Прибутковий будинок (1875-1876 рр., архітектор Грассе А.), пам'ятка архітектури, історії місцевого значення - розпорядження Київської міської державної адміністрації від 15.07.1998 р. № 1463, охоронний № 356;
31. **Городецького Архітектора вул., 1-3/11** (адреса будинку за рішенням – К. Маркса, 1/3). Готель (1897 рр.), архітектори Брадтман Е., Шлейфер Г.П., Городецький В.В., Каток Л., Красний Я, Ліберберг М.), пам'ятка архітектури місцевого значення - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.01.1986 № 49, охоронний №132;
32. **Городецького Архітектора вул., 4.** Будинок прибутковий (1897 р.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.09.2006 № 747/0/16-06, охоронний № 389;
33. **Городецького Архітектора вул., 6.** Будинок прибутковий (1897 р., 1950 р. - надбудова), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.09.2006 № 747/0/16-06, охоронний № 390;
34. **Грушевського Михайла вул., 1, 2, 3, 4.** Місце бойових дій та масової загибелі громадян в районі вул. Грушевського у м. Києві під час акцій протесту у лютому 2014 р. (2014 р.), пам'ятка історії місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 15.10.2014 № 869, охоронний № 934-Кв.
35. **Грушевського Михайла вул., 4.** Будинок Секції суспільних наук АН УРСР, в якому працював український радянський мовознавець, академік І. Білодід (1960 р.), пам'ятка історії місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 17.11.1987 № 1112.

36. **Грушевського Михайла вул., 4-б.** Флігель міської садиби І. Бонадурера (1878 р., 1883 – 1884 рр.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 15.10.2014 № 869, охоронний № 938-Кв;
37. **Заньковецької вул., 6.** Будинок прибутковий (1915 р., архітектор Клуг М.В.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.09.2006 № 747/0/16-06, охоронний № 402;
38. **Заньковецької вул., 10/7.** Будинок житловий (1901 р., архітектор Яскевич М.І.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 15.09.2010 № 706/0/16-10, охоронний № 29-Кв;
39. **Інститутська вул., 1.** Інститут благородних дівиць (1832 р.; 1953-1958 рр.(відбудова); 1903-1904 рр., архітектори Беретті А.В., Беретті В.І., Заваров О.(відбудова), Кульчицький Г., Черкаський А., Толстой Є.(добудова), пам'ятка архітектури національного значення, пам'ятка історії місцевого значення - постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.79 № 442, рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 17.11.1987 № 1112, охоронний № 904;
40. **Інститутська вул., 2, 3, 4, 5.** Місце бойових дій та масової загибелі громадян в районі вул. Інститутської у м. Києві під час акцій протесту у лютому 2014 року (2014 р.), пам'ятка історії місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 15.10.2014 № 869, охоронний № 946-Кв.
41. **Костьольна вул., 3.** Будинок прибутковий (1871 р., 1914 р.(надбудова 4-5 поверхів) архітектор Запорожський І.) пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.11.2008 № 1285/0/16-08, охоронний № 527/1-Кв;

42. **Костьольна вул., 4.** Будинок прибутковий (1877 - 1878 рр., архітектор Шилле О.Я.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.11.2008 р. № 1285/0/16-08, охоронний № 527/2-Кв;
43. **Костьольна вул., 5.** Будинок прибутковий (1871 р., 1914 р.(надбудова), архітектор Тустановський П.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 07.11.2008 р. № 1285/0/16-08, охоронний № 527/3-Кв;
44. **Лютеранська вул., 3.** Будинок житловий (1910-і рр.; 1953 р.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 № 662/0/16-07, охоронний № 423-Кв;
45. **Лютеранська вул., 4.** Будинок житловий (1930-і рр.; 1950-і рр. (реконструкція), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 15.04.2008 № 424/1/16-08, охоронний № 447-Кв;
46. **Лютеранська вул., 5–7.** Фонтан «Пелікан» (1949 р.), пам'ятка архітектури та містобудування, монументального мистецтва місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 № 662/0/16-07, охоронний № 424-Кв.
47. **Лютеранська вул., 6.** Будинок прибутковий, в якому проживали М. Горький, письменник, О.О. Ковальов – скульптор (1905 р., 1914 р.; 1950 – 1951 рр. – дати події; архітектор Клуґ М.), пам'ятка архітектури та містобудування, історії місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 15.09.2010 № 706/0/16-10, охоронний № 52-Кв;

48. **Лютеранська вул., 6 б.** Флігель житловий (1901 р., 1948 р.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 № 662/0/16-07, охоронний № 425/1-Кв;
49. **Лютеранська, 8.** Флігель житловий, в якому проживала Андрєєва М.Ф., актриса МХАТу та київського театру «Соловцов», зупинявся Горький М. – російський письменник (1910 – 1911 рр.), пам'ятка архітектури та містобудування, історії місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007 № 662/0/16-07, охоронний № 425/2-Кв.
50. **Мала Житомирська вул., 3/4.** Будинок прибутковий (1893 – 1897 рр., 1957 р. (надбудова), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 20.08.1999 № 61.
51. **Михайлівська вул., 6.** Будинок прибутковий з готелем (1871 – 1872 рр., 1900 рр. (надбудова), архітектори Весман М.І., Казанський М., Яскевич М.І.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 17.05.2017 № 430, охоронний № 1011-Кв;
52. **Михайлівська вул., 6-а.** Флігель житловий (1895 – 1896 рр.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 17.05.2017 № 430, охоронний № 1012-Кв;
53. **Михайлівська вул., 6-а – адреса за наказом, Михайлівська вул. 6-б – сучасна адреса.** Флігель житловий (1896 - 1897 рр., архітектори Шиман К.Ф., Краусс А.К.), пам'ятка архітектури місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 17.05.2017 № 430, охоронний № 1013-Кв;
54. **Незалежності Майдан.** Фундаменти Лядських воріт (XI-XIII ст., XIV-XVII ст.), пам'ятка археології національного значення – постанова

Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928, охоронний № 260032-Н;

55. **Незалежності Майдан.** Монумент Незалежності (2001 р.), щойно виявлений об'єкт монументального мистецтва – Наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 06.04.2010 № 10/13-10;
56. **Прорізна вул., 3/5.** Пам'ятник Махтумкулі, філософу, поету, засновнику туркменської мови та літератури (2001 р.), щойно виявлений об'єкт монументального мистецтва – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 № 53;
57. **Прорізна вул., 4.** Будинок житловий, в якому проживав Івакін Ю.О., літературознавець, письменник (1954 р.), щойно виявлений об'єкт історії, архітектури – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 № 53;
58. **Прорізна вул., 6.** Пам'ятник літературному персонажу Паніковському М.С. (1998 р.), щойно виявлений об'єкт монументального мистецтва – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 р. № 53;
59. **Прорізна вул., 7/2-4.** Будинок житловий, в якому проживав Скаба А.Д., історик, академік (1955 р.), щойно виявлений об'єкт архітектури, історії – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 № 53.
60. **Прорізна вул.** Пам'ятник О.-З. С. Курбасу, режисеру (2002 р.) щойно виявлений об'єкт монументального мистецтва (наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 № 53).
61. **Прорізна, 10.** Будинок житловий науковців АН України, де жили вчені: Гороховатський Я.Б., Гуржій І.О., Лашкарьов В.Є., Макара А.М., Топачевський О.В., Шабліовський Є.С. та інші (1956 р.) – щойно

виявлений об'єкт архітектури та містобудування, історії – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.06.2011 № 10/38-11;

62. **Пушкінська вул., 1-3/5** (Пушкінська вул., 1 – адреса за рішенням). Меморіальний будинок, де жив Копиця Д.Д. (1953 р.), пам'ятка історії місцевого значення - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.08.1975 № 840; **Прорізна вул., 5** – адреса за рішенням. Будинок, де працювала та жила радянська співачка, народна артистка СРСР Руденко Л.А., пам'ятка історії місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 17.11.1987 № 1112;
63. **Пушкінська вул., 5**. Будинок, де у 1952-74 рр. мешкав Шовкуненко О.О., художник, керівник майстерні живопису Київського художнього інституту, лауреат державної премії ім. Т. Шевченка (1900 р.), щойно виявлений об'єкт архітектури та містобудування – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 10.06.2011 № 10/34-11;
64. **Пушкінська вул., 7**. Будинок житловий кооперативу "Науковий робітник" (1920-і рр., архітектор Дяченко), щойно виявлений об'єкт архітектури та містобудування – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.06.2011 № 10/38-11;
65. **Пушкінська вул., 9**. Будинок житловий (кін. XIX - поч. XX ст.; 1948 р.), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 29.12.1998 № 69;
66. **Пушкінська вул., 11**. Будинок прибутковий (1899 р., архітектор Кривошеєв О.С.), щойно виявлений об'єкт архітектури та містобудування – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.06.2011 № 10/38-11;

67. **Пушкінська вул., 11-а.** Будинок житловий, в якому містилася редакція "Киевской газеты" (кінець XIX - початок XX ст.), щойно виявлений об'єкт архітектури, історії – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.09.2006 № 53;
68. **Пушкінська вул., 19-А** (адреса за наказом – Пушкінська, 19). Будинок житловий (1935 р.), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища № 15 від 02.04.1998;
69. **Пушкінська вул., 19-б – сучасна адреса (адреса за рішенням – Пушкінська вул., 19).** Будинок (флігель), в якому в 1944 – 1963 рр. жив народний артист СРСР Романов М.Ф. (1910 р.), пам'ятка історії місцевого значення – Рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 30.07.1984 № 693; **Пушкінська вул., 19** – адреса за рішенням. Меморіальний будинок (флігель), де в 1944 – 1963 рр. жив актор, народний артист СРСР М.Ф. Романов (1910 р.), пам'ятка історії місцевого значення - Рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.08.1975 № 840; **Пушкінська вул., 19-б.** Флігель прибутковий, де мешкали народні артисти: у 1944-63 рр. - Романов М.Ф., режисер; Стрелкова М.П., заслужена артистка; у 1967-75 рр. - Гуляєв Ю.О., співак; у 1944-60 рр. - Белоусов М.М., у 1944-55 рр. - Хохлов К.П., режисер (1910 р.), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 02.04.1998 № 15, пам'ятка архітектури та містобудування, історії – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 10.06.2011 № 10/43-11;
70. **Пушкінська вул., 21.** Житловий будинок. Будинок, в якому у 1952-84 рр. жив і працював народний артист СРСР, композитор К.Ф. Данькеви (поч. XX ст., архітектор Зекцер Й.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – рішення виконавчого комітету

Київської міськради народних депутатів від 22.11.1982 № 1804, пам'ятка історії місцевого значення - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 17.11.1987 № 1112, охоронний № 46;

71.Пушкінська вул., 23-а (вул. Пушкінська, 23 – адреса за рішенням).

Будинок, в якому у 1944 – 1962 рр. жив композитор М.І. Вериківський (1913 – 1914 рр., архітектор Дамиловський Н.А), пам'ятка історії місцевого значення – Рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 04.08.1980 № 1102; **Пушкінська вул., 23-а.** Будинок житловий (1913 – 1914 рр., архітектор Дамиловський Н.А), щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 02.04.1998 № 15; **Пушкінська вул., 23-а.** Будинок прибутковий, в якому мешкали: у 1944-62 рр. Вериківський М.І., композитор, диригент, педагог; у 1917-19 рр. - Винниченко В.К., письменник, громадський та політичний діяч, один з засновників Українського народного Союзу та Директорії (1913-1914 р., архітектор Дамиловський Н.А.), щойно виявлений об'єкт архітектури та містобудування – наказ Головного управління охорони культурної спадщини від 25.06.2011 № 10/38-11;

72.Пушкінська вул., 23-б. Флігель (1913 р., архітектор Дамиловський Н.А)

щойно виявлений об'єкт архітектури – наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 02.04.1998 № 15;

73.Софійська вул., 3-б (Софіївська). Будинок житловий, в якому

містилися оперні, музичні й драматичні курси Медведєва М.Ю., проживали відомі діячі мистецтв (1880 - 1881; 1898 рр.(надбудова), архітектор Краусс А.К.), пам'ятка архітектури, історії місцевого значення – наказ Міністерства культури України від 16.12.2016 № 1198, охоронний №343-Кв;

74. **Хмельницького Богдана вул., 3.** Будинок прибутковий (1869, 1870, 1872, 1890-ті рр.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 13.07.2009 № 521/0/16-09, охоронний №553-Кв;
75. **Хмельницького Богдана вул., 3-б.** Будинок прибутковий з торговельними приміщеннями (1878 р.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – наказ Міністерства культури і туризму України від 13.07.2009 № 521/0/16-09, охоронний №554-Кв;
76. **Хмельницького Богдана вул., 5/15.** Будинок Державного академічного театру російської драми імені Лесі Українки (Театр «Бергоньє»), де відбувався перший виступ української професійної трупи М. Кропивницького (друга половина XIX ст.), пам'ятка історії національного значення – постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928, охоронний №260053-Н;
77. **Хмельницького Богдана вул., 6 – Пушкінська вул., 13** (Леніна вул., 6 – адреса за рішенням). Меморіальний будинок, в якому у 1903 р. зберігалась ленінська газета «Іскра» (1850-і рр., перебудова 1874-1875 рр., 1892 р., 1948 – 1949 рр., архітектори Беретті, О.Я. Шилле), пам'ятка історії місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 27.01.70 № 159; щойно виявлений об'єкт архітектури - наказ Управління охорони пам'яток історії, культури та історичного середовища від 18.03.1999 № 16;
78. **Шевченка Тараса бульв., 4.** Будинок житловий (1899-1901 рр., архітектор Зекцер І.О.), пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення – рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 22.11.1982 № 1804, охоронний № 64;
79. **Шевченка Тараса пров., 4.** Будинок прибутковий (кінець XIX – початок XX ст., 1898 р., архітектор Краусс А.К.), пам'ятка архітектури місцевого

значення – наказ Міністерства культури України від 16.12.2016 № 1198, у редакції наказу Міністерства культури України від 03.03.2017 р. № 154, охоронний № 243-Кв;

80. Культурний шар "Міста Ярослава" (IX - XIII ст.) Костьольна вул. (в межах вул. Костельної, майдану Незалежності, вулиць Б. Гринченка, Прорізної, Ярославого Валу та Львівської площі), пам'ятка археології національного значення – постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928, охоронний № 260028-Н .

81. Бесарабська площа, 2. Крилий ринок (1910 р.) пам'ятка архітектури та містобудування національного значення - постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 № 442, охоронний № 899.

Втрачені об'єкти, що перебувають на державному обліку:

- 1. Незалежності Майдан.** Монумент на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції (1981 р.) Рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 04.08.1980 №1102 - демонтований, з обліку не знятий.
- 2. Хрещатик вул. 16.** Меморіальний будинок, де в 1951-69 рр. жив народний артист СРСР Б.Р.Гмиря (XIX ст.) - рішення виконавчого комітету Київської міськради народних депутатів від 21.08.1975 № 840 - знесений, з обліку не знятий.

3. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Державний архів Київської області

1. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 84, вул. Хрещатик-Інститутська-Банкова, садиба Мерінга.
2. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 95, вул. Хрещатик, план нових вулиць 1830 р.
3. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 97, вул. Хрещатик, плани.
4. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 161, вул. Хрещатик, план 1852-1859 рр.
5. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 108, вул. Хрещатик, план 1869 р. (сквери).
6. ДАКО. – Ф. 1542. – Оп. 1. – Спр. 97, вул. Хрещатик - Європейська площа.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного

1. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-721190, Хрещатик, сер. ХІХ ст.
2. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 4-17328, вул. Хрещатик - початок вулиці, сер. ХІХ ст.
3. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-138875, вул. Хрещатик - готель Європейський, ХІХ ст.
4. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-25561, вул. Хрещатик - перший театр, ХІХ ст.
5. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-26030, вул. Хрещатик - перший театр, ХІХ ст.
6. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-11558, вул. Хрещатик 1860-і рр.
7. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-57318, вул. Хрещатик від Європейської площі, 1860-1870-і рр.

8. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-45635, вул. Хрещатик, 1870-і рр.
9. ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-49205, вул. Хрещатик, 1870-і рр.
- 10.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-67658, вул. Хрещатик, 1870-і рр.
- 11.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-129776, вул. Хрещатик, 1870-і рр.
- 12.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-81940, вул. Хрещатик / вул. Інститутська, 1890-і рр.
- 13.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-49225, вул. Хрещатик, ХІХ ст.
- 14.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-62077, вул. Хрещатик кін. ХІХ ст.
- 15.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-112240, вул. Хрещатик / вул. Трьохсвятительська, кін. ХІХ ст.
- 16.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-11559, вул. Хрещатик / вул. Інститутська, кін. ХІХ ст.
- 17.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-143310, вул. Хрещатик, початок забудови від Європейської площі.
- 18.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-42768, вул. Хрещатик, 1920-1928 рр.
- 19.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-121, вул. Хрещатик / Басейна площа, 1930-і рр.
- 20.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10460, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 21.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10461, вул. Хрещатик, початок забудови від Європейської площі, 1930-і рр.
- 22.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10462, вул. Хрещатик 1930-і рр.

- 23.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10463, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 24.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10466, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 25.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10471, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 26.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10472, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 27.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10475, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 28.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10476, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 29.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10477, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 30.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10478, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 31.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10479, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 32.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-20852, вул. Хрещатик, будівля Думи, 1930-і рр.
- 33.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-25250, вул. Хрещатик - Бессарабська площа, 1930-і рр.
- 34.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-26032, Хрещатик і прилегла забудова, 1930-і рр.
- 35.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-42467, вул. Хрещатик, будівля Думи, 1930-і рр.
- 36.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-48305, вул. Хрещатик / Європейська площа, 1930-і рр.
- 37.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-68537, Хрещатик, ЦУМ і парний бік забудови вулиці, 1930-і рр.

- 38.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-147458, вул. Хрещатик 1930-і рр.
- 39.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-164538, вул. Хрещатик / вул. Інститутської, 1930-і рр.
- 40.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-103546, вул. Хрещатик, 1930-і рр.
- 41.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-129695, Хрещатик, 1930-і рр.
- 42.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-103520, вул. Хрещатик, 1937 р.
- 43.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-5581, вул. Хрещатик / ріг вул. Інститутської, 1938 р.
- 44.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-17161, вул. Хрещатик 1939-1941 рр.
- 45.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-99155, вул. Хрещатик, непарний бік, поч. 1940-х рр.
- 46.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-103552, вул. Хрещатик, непарний бік, поч. 1940-х рр.
- 47.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-136, Хрещатик, квартал від вул. Б. Хмельницького, 1940-і рр.
- 48.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-138, вул. Хрещатик, квартал від вул. Б. Хмельницького, 1940-і рр.
- 49.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-146, вул. Хрещатик 1940-і рр.
- 50.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-10462, Хрещатик.
- 51.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-11643, вул. Хрещатик, будинки №13-15, 1943 р.
- 52.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-16166, вул. Хрещатик 1945 р.

- 53.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-772, вул. Хрещатик, будинки №13-15, 23, 1946 р.
- 54.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-29894, вул. Хрещатик, початок забудови від Європейської площі, 1946 р.
- 55.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-18064, вул. Хрещатик, будинок №30, 1949 р.
- 56.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-48375, вул. Хрещатик 1950- і рр.
- 57.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-95508, вул. Хрещатик 1950-і рр.
- 58.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-95729, вул. Хрещатик / вул. Прорізна, 1950-і рр.
- 59.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-95646, вул. Хрещатик / вул. Прорізна, 30, 1950-і рр.
- 60.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-774, вул. Хрещатик / майдан Незалежності, 1950-і рр.
- 61.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-51281, Хрещатик, 1950-і рр.
- 62.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-147465, вул. Хрещатик - Європейська площа, 1950-і рр.
- 63.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-95704, вул. Хрещатик, будівлі №№ 2-8, 1950-і рр.
- 64.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-51454, вул. Хрещатик 1952 р.
- 65.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-51198, вул. Хрещатик / вул. Прорізна, 1955 р.
- 66.ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 0-199, вул. Хрещатик – вул. Грушевського.

Література:

1. Берлінський М. Короткий опис Києва. – К., 1990.
2. Билинкін Н. Главная магистраль Києва. К проектуванню Хрещатика. //Архитектура СССР. – №10, 1972.
3. Весь Киев. Адресные и справочные книги «Весь Киев» за 1899-1916 гг.
4. Власов А.В. Проект застройки Хрещатика. //Архитектура и строительство. – № 1. – К., 1946.
5. Власов В.Г. Стили в искусстве. Словарь. - Спб, 1995.
6. Вулиці Києва. Довідник за ред. А.В. Кудрицького.- К., 1995.
7. Забудова Києва доби класичного капіталізму. – К., Варто. - 2012. – С. 346-349.
8. Захарченко М.М. Киев теперь и прежде. - К., 1888.
9. Звід пам'яток історії та культури України. – Кн. I, ч. III. - К., 2011.
10. Зодчий. – 1914.
11. Ернст Ф. Київ. Провідник.-Київ, 1930.
12. М.Кальницький „Нужно ли згонять с Хрещатика Историю?” газета „Киевские Ведомости”, 25 лютого 1998.
13. Київ. Енциклопедичний довідник. - К., 1981.
14. Киев. Энциклопедический справочник. – К., 1986.
15. Київ. Історичний огляд (карти, ілюстрації, документи). – К.: УРЕ, 1982.
16. Малаков Д. Головні архітектори Києва. -К., 1997, №5-6.
17. Матушевич А.О. Хрещатик. – К., 1950.
18. Мистецтво України. Біографічний довідник. - К., 1997.
19. Нариси історії архітектури Української РСР (Радянський період). - К., Держбудвидав, 1962.
20. Пам'ятки Києва. Путівник. - К., 1998.
21. Рибаків. М. Хрещатик відомий і невідомий: Красознавчі нариси. К.: КИИ, 2003.
22. Силин О. Останній квартал старого Хрещатика. - Пам'ятки України, 1987, № 4, с. 24 - 27.

23. Скібіцька Т.В. Пасаж / Пам'ятки Києва. Путівник. - К., 1998. - С. 9.
24. Спогади про Київ. Спецвипуск журналу "Однокласник". - К., 1993.
25. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. К.: НДІТІАМ.1999.
26. Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. К.: 1972
27. Третяк К. Київ. Путівник по зруйнованому місту. - К., 1998.
28. Чепелик В. Славний форум столиці України / Хрещатик. Культурологічний путівник. - К., 1997.
29. Хрещатик. Культурологічний путівник. - К., 1997.
30. Шероцький К.В. Киев. Путеводитель. - К., 1917.
31. Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. Киев (Архитектурно-исторический очерк) – К.: Будівельник. 1978.
32. Юрченко П.Г. На новобудовах Києва // Вісник Академії архітектури УРСР. – 1950, № 2.